

O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Baxtiyorov Axror Baxtiyorovich

Samarqand viloyati Payariq tumani

44-umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari, uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda shaxs kamolotiga ta'siri yoritilgan. Tanqidiy fikrlashning mazmun-mohiyati, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga yechim topish va xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'zni ilmiy-psixologik jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va psixologik yondashuvlarning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. O'quvchilarning intellektual faolligi, ijodiy tafakkuri hamda kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda tanqidiy fikrlashning muhim omil ekani asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, psixologik asoslar, tafakkur, mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv, ta'lim jarayoni, o'quvchi shaxsi, intellektual rivojlanish, muammoli vaziyat, interfaol metodlar, ijodiy fikrlash, pedagogik texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya.

Kirish

Axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda jamiyat oldida har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlay oladigan, muammoli vaziyatlarni tahlil qilib, to'g'ri qaror qabul qila oladigan yoshlarni tarbiyalash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadi faqatgina o'quvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish emas, balki ularda mustaqil tafakkur, tahliliy yondashuv va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, o'quvchilarda tanqidiy

fikrlashni rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb muammolaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Tanqidiy fikrlash — bu shaxsning ma'lumotlarni chuqur tahlil qilishi, dalillarni solishtirishi, voqea-hodisalarga mustaqil baho bera olishi, asosli xulosa chiqarishi hamda o'z fikrini erkin va mantiqiy ifoda etish qobiliyatidir. Mazkur jarayon insonning aqliy faoliyati, tafakkuri, diqqat, xotira, idrok va muloqot madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir. Psixologik jihatdan qaralganda, tanqidiy fikrlash o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga, muammolarni hal etish kompetensiyalarining shakllanishiga hamda ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni darsning faol ishtirokchisiga aylantirish hamda erkin fikrlashga o'rgatish asosiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Chunki an'anaviy ta'lim usullarida o'quvchilar ko'proq tayyor bilimlarni eslab qolishga yo'naltirilgan bo'lsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ularning mustaqil izlanishi, savol berishi, tahlil qilishi va xulosa chiqarishiga katta e'tibor qaratiladi. Aynan tanqidiy fikrlash o'quvchilarning bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishiga, axborotlarni saralashiga hamda turli g'oyalarga nisbatan asosli munosabat bildirishiga xizmat qiladi. Psixolog olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, tanqidiy fikrlash insonning kognitiv jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, u o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga qarab bosqichma-bosqich rivojlanadi. Ayniqsa, maktab yoshidagi bolalarda kuzatuvchanlik, tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish kabi aqliy operatsiyalarni shakllantirish tanqidiy fikrlashning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Shu sababli ta'lim jarayonida interfaol metodlardan, muammoli vaziyatlardan, munozara va bahs-munozaralardan samarali foydalanish o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirishga yordam beradi. Shuningdek, tanqidiy fikrlash o'quvchilarda o'ziga ishonch, mustaqillik, mas'uliyat hissi va kommunikativ madaniyatning rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Bunday ko'nikmaga ega bo'lgan o'quvchi turli axborotlarni tahlil qila oladi, noto'g'ri yoki asossiz fikrlarni ajrata biladi hamda hayotiy vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilishga intiladi. Bu esa yoshlarni zamonaviy hayot talablariga mos ravishda tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari, uning

ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati hamda samarali rivojlantirish usullari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni shakllantirishda pedagog va psixologlarning o'rni, zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda interfaol metodlarning samaradorligi haqida fikr yuritiladi.

ASOSIY QISM

Tanqidiy fikrlash bugungi zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Chunki hozirgi axborotlar oqimi kuchaygan davrda o'quvchilarning har qanday ma'lumotni to'g'ri qabul qilishi, uni tahlil qilishi, asosli xulosalar chiqarishi va mustaqil qaror qabul qilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash insonning voqea-hodisalarni chuqur anglash, dalillarni taqqoslash, sabab va oqibatlarini aniqlash hamda turli fikrlarga nisbatan ongli munosabat bildirish qobiliyatidir. Psixologik nuqtayi nazardan, tanqidiy fikrlash shaxsning kognitiv faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, tafakkur jarayonining yuqori bosqichi sifatida namoyon bo'ladi. Tanqidiy fikrlashning shakllanishida avvalo tafakkur jarayonlari muhim o'rin tutadi. Tafakkur insonning borliqni umumlashtirilgan va bilvosita aks ettirish faoliyati bo'lib, u orqali shaxs muammolarni hal qiladi, yangi bilimlarni egallaydi va o'z fikrini shakllantiradi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun ularda tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish, xulosa chiqarish va baholash kabi aqliy operatsiyalarni rivojlantirish zarur. Bu jarayon o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi lozim. Psixolog olimlar tanqidiy fikrlashning rivojlanishida diqqat, xotira, idrok va tasavvur kabi psixik jarayonlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Masalan, diqqatning barqarorligi o'quvchining ma'lumotlarni chuqur o'rganishiga yordam bersa, xotira olingan bilimlarni saqlash va kerakli vaziyatda qo'llash imkonini beradi. Idrok esa voqea-hodisalarni to'g'ri tushunishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tasavvur va ijodiy tafakkur o'quvchilarning yangicha fikr yuritishiga, muammolarga noodatiy yondashuvlarni topishiga yordam beradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda ta'lim muhiti va pedagogik yondashuvlar muhim omillardan biri hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchilarning fikrini hurmat qiladigan, erkin muloqotga asoslangan psixologik muhit

yaratishi lozim. Chunki o‘quvchi o‘z fikrini erkin bayon qila olgan muhitdagina mustaqil fikrlashga intiladi. Dars jarayonida o‘quvchilarga tayyor ma’lumotlarni berish emas, balki ularni izlanishga, savol berishga va fikr yuritishga undash maqsadga muvofiqdir.

Interfaol metodlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. “Aqliy hujum”, “Bahs-munozara”, “Klaster”, “Insert”, “BBB”, “Muammoli vaziyat” kabi metodlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi va ularni mustaqil fikrlashga yo‘naltiradi. Ayniqsa, muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarda tahliliy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday vaziyatlarda o‘quvchilar muammoning sabablarini aniqlaydi, turli yechimlarni taqqoslaydi va eng maqbul variantni tanlashga harakat qiladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda savol-javob usulining ham o‘rni katta. O‘quvchilarga oddiy reproduktiv savollar emas, balki fikrlashga undovchi, tahlil qilish va asoslashni talab qiluvchi savollar berilishi kerak. Masalan, “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Sizningcha bu vaziyatda qanday yo‘l tutish kerak?” kabi savollar o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi. Shu orqali ular nafaqat bilimni eslab qoladi, balki uni tahlil qilish va amaliyotda qo‘llashni ham o‘rganadi. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oilaviy muhit bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Oilada bolaga mustaqil fikr bildirish imkoniyatining berilishi, uning savollariga jiddiy munosabatda bo‘linishi va erkin muloqot muhiti yaratilishi muhim ahamiyatga ega. Aksincha, bolalarning fikrini doimiy rad etish yoki ularga faqat tayyor ko‘rsatmalar berish mustaqil tafakkurning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Internet tarmog‘i, elektron resurslar va multimedia vositalari orqali o‘quvchilar turli manbalardan ma’lumot olish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Biroq axborotlarning ko‘pligi ularni saralash va baholash ko‘nikmalarini ham talab qiladi. Shu sababli o‘quvchilarga axborot madaniyatini shakllantirish, internetdagi ma’lumotlarga tanqidiy yondashishni o‘rgatish dolzarb vazifalardan biridir. Tanqidiy fikrlashning rivojlanishi o‘quvchilarning shaxs sifatida shakllanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifoda eta oladi, boshqalarning qarashlariga hurmat bilan munosabatda bo‘ladi va muammolarni oqilona hal qilishga intiladi. Ularda

mas'uliyat hissi, o'ziga ishonch va ijtimoiy faollik kuchayadi. Bu esa kelajakda jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan barkamol shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi. Demak, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish psixologik va pedagogik jihatdan murakkab, ammo nihoyatda muhim jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun ta'lim muassasalari, o'qituvchilar, psixologlar va ota-onalar hamkorlikda faoliyat olib borishlari zarur. Faqat shundagina yosh avlodni mustaqil fikrlovchi, intellektual salohiyatga ega va zamonaviy hayot talablariga mos shaxs sifatida tarbiyalash mumkin bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning mustaqil va mantiqiy fikr yuritishi, muammolarni tahlil qilishi, asosli xulosalar chiqarishi hamda hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayon o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish bilan birga, ularning ijodiy tafakkuri, kommunikativ kompetensiyasi va ijtimoiy faolligini ham rivojlantiradi. Maqolada tahlil qilinganidek, tanqidiy fikrlashning shakllanishi psixik jarayonlar — tafakkur, diqqat, xotira, idrok va tasavvur bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli ta'lim jarayonida o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik va psixologik yondashuvlarni to'g'ri tashkil etish muhim hisoblanadi.

Ayniqsa, interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, bahs-munozaralar hamda mustaqil izlanishga asoslangan topshiriqlar o'quvchilarning tahliliy va erkin fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchi, ota-ona va psixologlarning hamkorligi alohida ahamiyatga ega. O'quvchining fikrini hurmat qilish, unga erkin fikr bildirish imkoniyatini yaratish va qo'llab-quvvatlovchi psixologik muhitni shakllantirish mustaqil tafakkurning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish ham o'quvchilarning axborotni tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Tanqidiy fikrlashni

rivojlantirish orqali o'quvchilarda bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish, voqea-hodisalarga mustaqil munosabat bildirish va jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini egallash kabi muhim sifatlarni shakllantirish mumkin. Bu esa kelajakda barkamol, intellektual salohiyatli va raqobatbardosh yosh avlodni tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. G'oziev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2018.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
4. Nishonova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2017.
5. Vohidov M.V. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.
6. To'xtaboyeva M. Kasbga yo'naltirish psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
7. Pedagogika nazariyasi va tarixi / Mas'ul muharrir A.Munavvarov. – Toshkent: Fan, 2019.
8. Internet ma'lumotlari